

TÖRTÉNETI FÖLDRAJZ, REGIONÁLIS IDENTITÁS ÉS KULTURÁLIS RÉGIÓK ÖSSZEHASONLÍTÓ ELEMZÉSE

ROBIN BUTLIN

Azon érzékelt vagy létező egységek azonosítása vagy létrehozása, melyekkel az elmúlt korszakok térbeli, társadalmi, kulturális és gazdasági elrendeződése leírható vagy leírható lehetne, nem egyszerű, mégis fontos és szükségszerű feladat. Meg kell kísérelnünk a sokféle régió és hely jellemzését, hogy dinamikus keretet teremtünk az általunk felfedezendő múlt lehetséges földrajzainak és történelmeinek tanulmányozásához. A lehetőségek egész sora létezik, a közelebbi vagy távolabbi múlt szereplőinek érzékelésétől a komplex társadalmi-térbeli elrendeződésig, ideértve a közigazgatás és adózás helyi és országos szintű területi egységeinek mozaikját is. Már a kezdet kezdetén hangsúlyozni kell, hogy ez a feladat összetett, nehéz és gyakran önkényes jellegű, olyan kísérlet, melynek eredménye a legjobb esetben is csak pontatlan, bár nélkülözhetetlen eszköz lehet az elemzésben és megértésben. Nincs és nem is létezhet a régió, szubrégió és közösség fogalmainak abszolút változatlan, a múltban elrejtett rendszere, mintegy arra várva, hogy a történeti földrajzos vagy történész felfedezze őket. Valójában mi teremtjük meg és teremtjük újra régióinkat és regionális struktúráinkat, csakúgy mint tették ezt a múltban azok a csoportok és egyének, kiknek megélt és helyhez kötődő tapasztalatait föltárni igyekszünk — a magunk részrehajlásával, ideológiáival, érzékenységgel és preferenciáival, elismerve a regionális gazdasági és kulturális folyamatok dinamikus jellegét. A múlt földrajzát valójában sajátos vizsgálati céljaink szerint írjuk meg — az általunk választott prioritásokon épülő értelmezéssel és hangsúllyal.

A múltat és jelent tanulmányozók között adott korszakok sajátos térségeinek régióiról kialakulhat bizonyos mértékű konszenzus. Fennáll azonban a veszély, hogy e régiókat állandónak tekintik, figyelmen kívül hagyják a regionális változás dinamikáját, s ebből következően tévesen kapcsolják össze a regionális munkamegosztást és a történelmi korszakokat. A legfőbb feladat annak feltárása, hogy a különböző társadalmi csoportoknak milyen regionális kulturális identitása lehetett, s itt egyszerre van szükség kognitív és történeti megközelítésre. Bizonyos értelemben a társadalomtudományok szakosodása — nevezetesen a földrajz történelemtől való elszakadása — előtti regionális nézetek szélesebb perspektívában való újrafelfedezésére van szükség. Ezekhez azonban hozzá kell kapcsolni az újabb, 20. század végi diszciplínák szaktudományos elméleteit és módszereit.

A történeti földrajzos és a történész számára különös jelentősége van a különböző térbeli skálán játszódó folyamatok kölcsönhatásainak. Ezeknek érdekes és fontos következményei vannak a brit régiók dinamikájának vizsgálatában, főleg annak megértésében, hogy a gazdasági és politikai integrációnak, illetve centralizációnak milyen hatása volt a regionális identitás jellegrére és erősségére, illetve a személyiségekre.

Baker egy rövid, de érzékletes megjegyzésében utalt erre a vonatkozásra. A régióinak a lokális és a nemzeti szint közötti potenciális közvetítő szerepét felvetve azt sugalmazza, hogy a

közösségek bekapcsolódása a szélesebb nemzeti társadalomba és politikába térbelileg és időbelileg valószínűleg egyenetlen és semmiképpen sem egyirányú. Ezért „... miközben lehetséges azoknak a regionális átalakulási folyamatoknak a feltárása, melyek a tér fokozódó gazdasági integrációját jelentik, hasonlóképpen talán megvan a lehetősége, hogy azokat a regionális átalakulási folyamatokat is felismerjük, melyek a társadalom fokozódó térbeli széttagolását jelentik. Ahogy a helyérzékelés szintje a lokálistól a nemzeti tudatig vezet, úgy adta át a közösség érzése a helyet egy bizonyos osztálytudatnak ...” (Baker 1984, 191.).

A régió — egy használható definíció szerint — osztályozási és gyakorlati eszköz, mely a változó közösségek közös kulturális, gazdasági vonásait különböző célokra és időpontokra jellemzi és azonosítja, mind helyi, mind szélesebb térbeli kontextusban. Az elmúlt korszakok lehetséges regionális kapcsolatrendszerének feltárása során természetesen figyelembe kell venni a regionális változások dinamikus jellegét. Bonyolult, de szükségszerű az a feltevés, hogy egy adott terület regionalizációja, elméletileg különféle eszközökkel és határokkal, bármely időszakban lehetséges. Ez különösen a 19. századra igaz, amikor a nagyvárosi övezet befolyásolta a kisebb léptékű regionális formák és kapcsolatok intenzívebbé válását.

A régió és a regionalizmus

Gilbert klasszikussá vált esszéjében — felhasználva Morgan regionális tudatról született korábbi tanulmányának sémáját — a 19. század eleji európai gondolkodás tendenciájaként a régiót körvonalazta (Gilbert 1960, 157—175.). A régió fogalma három áramlathoz kapcsolódott: a régiók mint a földrajztanítás és -tanulás pedagógiai eszközei — ideértve a „természeti régió” eszméjét; a regionális regény megjelenése; s a regionalizmus politikai és társadalmi igazgatási célokra történő felhasználásának gondolati és gyakorlati fejlődése. A földrajzi gondolkodás 19. századi történetének, s azóta a régió-koncepció fejlődésének az a jelentősége, hogy jól mutatja a természetes régió eszméjétől induló gyors átmenetet az emberi tevékenység által átalakított régió-koncepcióhoz, és a mikrorégiók iránti megnövekedett érdeklődéshez. Így „az emberi tevékenység és eredményei elválaszthatatlanok lettek a régió fogalmától”. Egy német geográfus, Braun a regionális geográfia céljának a természeti táj (Naturlandschaft) régióvá vagy kultúrtájává (Kulturlandschaft) való átalakulásának értelmezését tartotta (Idézi Morgan 1939, 68.).

A régióra vonatkozó mai vélemények egészen más tudományos paradigmához kapcsolódnak. Gregory felvetette például az időföldrajz és a strukturációs elmélet gondolati hozzájárulását a régió koncepciójához és a regionalizációs sémákhoz. A régiót a megértést szolgáló eszköznek tekinti, ideértve a régió kevésbé szigorú koncepcióit, mint „számos különböző, de egymással kapcsolatos kölcsönhatások keretét és a regionalizáció olyan eszméjét, mely az „összefüggések idő és térbeli zűrzavara” (Gilbert 1988, 208.).

Gilbert szintén összefoglalta a 80-as években kifejlődött „új” regionális geográfia alapvető jellemzőit, s a régiót a kapitalista folyamatokra adott helyi válasznak tekinti. Felvázolja a jelenlegi tendenciát is, „amely egy terület látható jellemzőitől a nem láthatók felé, az egyének és intézmények régió belüli kapcsolatai, és a régió olyan értelmezése felé halad, mely szerint a régiót, létrejötte után, a gyakorlat termeli újra és alakítja át folyamatosan” (Gilbert 1988, 212.).

Valójában meglepően kevés történeti földrajzos próbálkozott a regionális elrendeződés azonosításával és feltérképezésével. Az egyik kísérletet Darby: *Domesday Geographies* regionális kötetei jelentik, bár az értelmezés nem egységes (Darby 1971). J. D. Marshall szintén áttekintette a régióra és regionalizmusra vonatkozó földrajzi és történelmi irodalmat, és véleménye szerint gondosabban oda kell figyelni az elméleti és gyakorlati problémákra, beleértve a határterületek vizsgálatát a térbeli kapcsolatok és a múltbeli társadalmak jellemzőinek történelmi kutatása során (Marshall 1985, 15—27.).

A regionalizmus kérdése — mivel tér- és időspecifikusabb — talán világosabb. Ez a fogalom, úgy tűnik, Európában az 1880-as években vált általánosan elterjedté, azoknak a politikai mozgalmaknak szükségszerű következményeként, melyek nagyobb fokú regionális, politikai, kulturális és gazdasági autonómiára törekedtek, így tiltakozva a központosítás és a nagyvárosi ellenőrzés ellen. F. W. Morgan egy, a regionális tudatról írott — kevésbé ismert — eredeti tanulmányában már felhívta a figyelmet a regionalizmusnak erre a korai formájára: „...a 19. század folyamán Európa nagy részén felújult a lokalitás befolyása. A kisebb nemzetiségi csoportok, melyek többé-kevésbé önálló létezésükért küzdöttek, rendkívül erősen kötődtek országaik egyes tájaihoz, megerősítve minden itt keletkező kulturális kifejezőmódot. A politikai szabadságért folytatott mozgalmak összekapcsolódnak a nyelv, a tájszólás, a folklór és a szokások megőrzésével, legyen szó Csehországról, Írországról, Szerbiáról, Szlovéniáról vagy Walesről” (Morgan 1939, 69.).

Az első világháború után a regionalizmus jóval szűkebb értelmezése éledt újjá, s ebben az időszakban a törekvések jóval zavarosabbá, esetenként baljóslatúvá váltak, azaz primitívebbé, idegengyűlölővé, sovínisztábbá, időnként fasisztává és antiszemitává. A regionalizmus szélesebb értelmezése — az élet aspektusainak nemzetállami vagy nemzetközi tényezők hatására bekövetkező centralizálása és sablonossá tétele elleni tiltakozás — Anglia és Wales történeti földrajzának korlátozott és elkésett, bár fontos tünete.

A vidék és a vidéki

A két fogalom szintén időspecifikus és egyúttal segít megérteni a térbeli viszonyokat tükröző koncepciók fejlődését Nagy-Britanniában, s főleg Angliában. A *country* szónak többféle jelentése van. Az egyik legnyilvánvalóbb a haza, a nemzeti állam. A másik a falusi térség, szemben a várossal. A *country* szónak ez a várostól megkülönböztető jelentése főként London fejlődésével összefüggésben, a 16. században keletkezett (Morgan 1939, 69.). Williams *The Country and City* című művében tanulmányozta ezt az ellentétet (Williams 1976). A szónak azonban itt már csak egy jóval szűkebb értelmezése lehetséges: egy sajátos régió vagy az ország sajátos társadalmi, gazdasági és táji adottságokkal rendelkező térsége, azaz a francia *pays* szó értelmének megfelelő használata. Az utóbbi időben főleg az agrártörténészek használták előszeretettel ezt a kifejezést — főként Everitt és Kerridge — elsősorban olyan funkcionális régióknak nevezhető értelmezésben, melyek náluk konkrétan növénytermesztési és állattenyésztési régiókat jelent (Everitt 1979, 79—108.; Kerridge 1973). Így Everitt a *country* szót a régi, vidék értelmében használja. A szónak ez az értelme nagyrészt megszűnt, nem régi keletű, és néhány kifejezésben,

mint pl. a „the Black Country” még fennmaradt. A 16—17. században a *country* szó egyike volt a természeti régiók leírására használt számos kifejezésnek, szemben például a sokkal mesterségesebb *county* kifejezéssel. A rokonértelmű szavak közé tartozott a *stories*, *stages* és *tracts* (Emery 1958, 315—325.). Ezekben a kisebb régiókban a múltban élt lakosságnak a lakóhely leírására használt szóhasználatát nehéz feltárni; hogy valami képet kapjunk az adott hely korabeli érzékeléséről, a képzetesebb korabeli megfigyelők terminológiájára vagyunk ráutalva.

A vidéki (*provincial*) és a vidék (*province*) fogalma a 18. század végén, a 19. század elején a növekvő főváros és az ország többi része közötti kontraszt kifejezéséként keletkezett. Dr. Johnson 1775-ben publikált szótárában a *provincial* kifejezésre négyféle meghatározás található, melyek közül talán a negyedik a legfontosabb (nem szülőföld, durva, csiszolatlan). Bár, mint Lucas hangsúlyozta, Johnson meghatározásai eredetileg inkább leíró és nem pejoratív jellegűek voltak, a fogalom tartalma a 19. században az új városok létrejöttével vált lekicsinylővé, mivel úgy vélték, hogy ezekből a városokból — kereskedelmi és ipari jellegük miatt — hiányzik London kultúrája és stílusa (Lucas 1981). A fogalmat eredetileg a gyarmatok vonatkozásában használták — az amerikai gyarmatok 1783. évi elvesztéséig — ezután azonban tartalma változott. Read az angol tartományokról szóló történeti tanulmányában e fogalom bevezetését és fokozatos elterjesztését — a 18. század végén, 19. század elején — olyan „vidéki” politikusokhoz kapcsolja, mint Cobden, Bright és O’Connor (Read 1964). Az ipari forradalom korai fázisában a vidék lendülete azonban élesen ellentmondott a vidék alacsonyabb rendű gazdasági és kulturális státuszáról szóló nagyvárosi feltevéseknek (ahogy ma is ellentmond). Mindez tükröződött a helyi politika életterejében, a városkorszerűsítési programokban, a vidéki sajtó kiépülésében, a non-konformizmusban és a hozzá kapcsolódó kulturális intézményekben, nevezetesen az irodalmi és filozófiai társaságokban, az 1985-ben alapított *General Chamber of Manufacturers*-ben (a Gyáriparosok Általános Kamarája), és még egy sereg más gazdasági, politikai és kulturális intézményben és tevékenységben (Read 1964).

A lokális és a lokalitás

Mint már korábban felvetettük, a jelenlegi földrajzi gondolkodás a kisebb léptékű földrajzi értelmezést és elemzést részesíti előnyben, vagyis a helyi, a lokalitás szintjét. Bár ez részben Vidal de la Blanche klasszikus francia regionális földrajzi iskolájára épül, az időföldrajz és a strukturációs elméletek beépítésével átértelmezési kísérlet is történik. Ez az egyének, családok és közösségek életpályájának intenzív tanulmányozását jelenti, a falu vagy kisváros, a „lokális” szintjén. A lokális fogalma kitüntetett szerepet játszik a svéd geográfus, Hägerstrand, idő-tér elméletét adaptáló Giddensnél. Giddens azért részesíti előnyben a „lokális” (*locale*) kifejezést a „hely” (*place*) fogalmával szemben, mert az előbbinek szélesebb értelme van, tükrözi a társadalmi rendszer és társadalmi tér közötti kapcsolatot, térbelileg nem rögzített, és csak diffúz határai vannak (Giddens 1981, 34—41.). Ebben a megközelítésben — mint Jonas megfogalmazta, „az emberek életpályáját írják le, feltárva, hogy napi helyhez kötődő tevékenységük miként kapcsolódik a struktúrákhoz, és hogyan lép kölcsönhatásba azokkal az intézményekkel, melyek életüket rutinszerűen, gyakran nem szándékolt módon szabályozzák. Elisme-

rik a lokális szerepét ... a lokalitáson túl és a szélesebb kölcsönhatások rendszereiben (mint pl. kapitalizmus, feudalizmus stb.), azt hangsúlyozzák, hogy az egyén és struktúra kölcsönhatása mindig a lokalitások szintjén jön létre” (Jonas 1988, 103.). Giddensnek a régiókra és a regionalizmusra vonatkozó átfogó elméletei azt sugalmazzák, hogy a regionalizmusnak különféle alakjai lehetnek; határai, formáik, időtartamuk, térbeli kiterjedésük és jellegük különböző. Giddens régiókra vonatkozó gondolatának gyakorlati alkalmazásával az a probléma, hogy túlságosan rugalmas és tág, és a nézőpontok túlzottan gyakori váltogatását igényli (Giddens 1985, 265—295.).

A hangsúly ebből adódóan a régiók szerkezetére és átalakulására, a domináns társadalmi csoportok hatására és különösen a kisléptékű regionális társadalmi viszonyokra, a helyi regionális téren belüli kölcsönhatásokra helyeződik. Az új típusú regionális geográfia kevésbé váltogató a régiók azonosítására szolgáló kritériumok kiválasztásában, mint a régi, elnézőbb az elméletet illetően, és jóval sokrétűbb térbeli léptékeket alkalmaz az egy régiót működésbe hozó folyamatok azonosításában (Gilbert 1988, 220.).

Az iparosodás és a regionális identitás erősödése

Vita folyik arról, milyen mértékben erősítették vagy gyengítették a regionális szenzibilitást az ipari forradalom korszakában az iparosodás és az urbanizáció folyamatai. Langton szerint a 19. század közepén („a középső 40 évben”) a regionális kulturális tudat és kohézió erősödését figyelhetjük meg (Langton 1984, 145—167.). Ez tükröződött az ipari és kereskedelmi érdekcsoportok országos szintű szövetségeinek felbomlásában, a társadalmi tiltakozások — beleértve a chartizmust és owenizmust — regionális tagoltságában és a szakszervezeti mozgalom megszűntetésében. A regionális kultúrák, ideértve a tájszólást és folklórt is, erősödtek ebben az időszakban. A regionális fejlődés — melyet a csatornák és a korai vasútvonalak ösztönöztek — sok-sok formája szintén megerősítette a regionális érzést és tevékenységet. Langton végkövetkeztetése, hogy a nemzeti integráció tényezői — főleg a vasút, mely elindította ezt a folyamatot — közép- és rövidtávon erősítették, hosszabb távon felszámolták a regionális specializációt.

Dellheim Észak-Angliára vonatkozó, viktoriánus korabeli véleményeket elemző tanulmánya is alátámasztja azt, hogy az iparosítás erősítette a regionális különbségeket. „Az Észak-Anglia iránti növekvő érdeklődés a 19. század elején az iparosodás következménye volt. Az iparosodás kezdetben erősítette a regionális különbségeket, s ezáltal felélesztette a vidéki szükségét... Anglia gravitációs központja, ha a valóságban nem is, képzeletben egyértelműen észak felé mozdult el. Az emberek felfedezték az Észak különböző érdekességeit, beleértve történelmét, tájait, tájszólását, irodalmát, iparát és humorát” (Dellheim 1987, 218—219.). A vitában Gregory megkérdőjelezte a regionális differenciálódás földrajzi mértékét (a feldolgozóipari körzeteken kívül, illetve egyes esetekben az ipari körzeteken belül), és felvetette, hogy az integráció és differenciáció ténylegesen külön folyamatok. Utóbbi állításának megerősítésére számos szerző véleményét idézi — beleértve Dodgshont (Dodgshon 1987) — az ipari beruházási ciklusok regionális sajátosságairól, és két alapvető javaslatot tesz; először, „abban az időben a regionális rendszerek inkább szükségszerűen, mint véletlenül kapcsolódtak a világgazdasághoz és a nemzetközi munkamegosztáshoz”, másodsor, hogy „a régiók termelése egyre inkább központosítottá vált” (Gregory 1988, 50—58.). Válaszában Langton néhány érdekes szempontot vet fel,

többek között a kormányzat 19. századi központosító tendenciáját — mely, pontosabban, a század második felében érvényesült — és a vasúthálózat regionális szervezetét, illetve a teherszállítási tarifa politikáját, ami szintén késleltette az integrációt (Langton 1988, 170—174.).

A 19. századra a régiók és regionális jellemzők azonosítása meglehetősen nehéz feladattá válik. Langton és Morris az *Atlas of Industrializing Britain* előszavában felvetett néhány kérdést és lehetőséget a megoldás érdekében (Langton and Morris 1986). Szerintük az 1820—1914 közötti időszakot három alapvető térbeli típus jellemezte. Mindegyik különböző léptékű és eltérő folyamatokat tükröz; a centrum-periféria viszonyok London és az ország többi része között (ez tükröződött London központi szerepében, a vasúthálózatban és kereskedelmi, illetve politikai ellenőrző szerepében); az ipari erőforrásokban gazdag területek, így pl. Lancashire, Yorkshire és West Midlands fejlődése; és a mindennapi élet, az egyének és csoportok jóval kisebb térbeli léptékű horizontja. Olyan kérdések, mint az új ipari régiók önállósági foka, Anglia, Wales és Skócia kulturális formáinak stabilitása és változása, megválaszolatlanok maradnak. Mint Langton és Morris hangsúlyozza, különösen fontosak a kisebb méretű régiók, felvetve „a határozott különbséget a gazdasági alapok és kultúrák között az észak és a Midlands lazán meghatározott régióiban, és a négy legészakibb county és Észak-Anglia többi része közötti kisebb léptékű különbségek jeleit, s ugyanígy Yorkshire-ben West Riding északi és déli része között, a Midlands keleti és nyugati része, illetve délen a jó adottságú tájak és az erdős-legelő régiók között” (Langton and Morris 1986). Zárógondolataik teljesen jogosnak tarthatók, mind a vidék iparosodásának elemei és folyamatai közötti dialektikus kölcsönhatást, mind a különböző történelmi folyamatok eltérő térbeli logikáját illetően. További munkákra van szükség ahhoz, hogy ilyen tág hipotéziseket regionális szinten ellenőrizzünk. A közelmúltban született azonban néhány tanulmány gazdaság- és társadalomtörténészek, illetve történeti földrajzosok tollából, melyek mind elméletileg, mind empirikus tartalommal hozzájárulnak a regionális identitás vizsgálatához. Az egyik ilyen reménykeltő könyv D. Smithé, mely az osztályformálódást elemzi Birminghamban és Sheffieldben az 1830—1914 közötti korszakban, különös hangsúlyt helyezve az ipar, a politika és az oktatás területén bekövetkezett változásokra. Tézisének lényege, hogy a két városban az osztályformálódás különböző tényezői hatottak (Smith 1982). A kontraszt három fő területen tükröződött. A társadalmi differenciálódás eltérő módjában: Birminghamban a termelés széles skálán mozgott, a munkamegosztás összetett jellegű volt; Sheffieldben szűkebb a termelési profil, intenzív a helyi munkamegosztás és ugyanakkor sokkal specializáltabb volt a részvétel a nemzeti szintű munkamegosztásban. A társadalmi szerveződés szintjén: Sheffieldben ebben a vonatkozásban egyenlőtlenség tapasztalható Sheffield és hinterlandja között, míg ilyen kontraszt Birmingham és vonzáskörzete között nem érzékelhető. A csomóponti helyzetet és központi fekvést illetően: Birmingham sokkal kedvezőbb helyzetben volt a regionális és nemzeti kommunikációs hálózatokhoz való kapcsolatát illetően, mint az elszigeteltebb Sheffield. A két városi társadalom differenciálódása „regionális kereteinek” leírásában Smith utal a Birmingham központú Black Countryban mind az ipari, mind a mezőgazdasági falvak és települések nagy sűrűségére, ellentétben Sheffielddel, mely sokkal izoláltabb népességtömörülés volt. A két város eltért egymástól a „regionális arisztokrácia” jellegében is. Sheffieldet „hermelines urak vették körül” (Smith 1982, 27.). (Ezt a nagy országos befolyással rendelkezők viselték.) Bár arányukat tekintve a West Midlands földbirtokos potentátjai nem voltak jelentéktelenek, országos befolyásuk nem volt jelentős. A 19. század elején Sheffield politikai tradí-

ciója forradalmi, utópista és anarchista. „Sheffieldben és környékén a regionális arisztokrácia és a város között szoros a kapcsolat, ugyanakkor nagyon szembevetendő az ipari népszerűség szűklátókörű plebejus jellege” — bár ez a század közepén, az acélmágnások megjelenésével megváltozott (Smith 1982, 32.). Ezzel szemben Birminghamban a közügyek irányítói az üzletemberek voltak, akik békésen együttműködtek a vidéki dzsentrivel. Birmingham, csomópont jellege, újságai miatt, összefüggésben az értelmiség nagyobb arányával, a városon túlmutató aktív politikai vitáknak és kulturális tevékenységnek volt a központja.

P. Joyce *Work, Society and Politics* című könyvében két ipari körzet — Lancashire és a yorkshire-i West Riding — regionális különbségei jelentik a fő vizsgálati témát. Joyce elsősorban a köznépet érintő politikát vizsgálja, és azt, milyen kapcsolat volt a gyáripari termelési rendszerek és a gyáripari munkásság létrejötte között a 19. század közepén. Lancashire-ben és West Ridingben az osztálybázisú munkáspárti politika felé vezető átmenet teljesen más alapköről indult, és így a végeredmény is más: „a későbbi és kevésbé teljes gépesítés, s ebből adódóan az ipar és az ipari viszonyok primitívebb szervezete azt jelentette, hogy az ipari kultúra a Penninektől keletre kevésbé mély átalakulást eredményezett. A munkaadók és a munkásság viszonyát meghatározó paternalizmus hatékonyan zárta el a társadalmat az osztályantagonizmustól. E különbségek egyik fontos következménye az volt, hogy West Ridingben a munkásság politikai szervezkedése megelőzte a szakszervezeteket. A chartista politikai örökség élő, alapvető tényezőként fennmaradt a radikális hagyományokon belül — melyek sokkal mélyebben beépültek a népeletbe, mint Lancashire-ben” (Joyce 1980, 331.).

A regionális jellemzők és a munkafolyamatok dinamikája, a termelési rendszerek, az osztálystruktúrák és a kulturális ill. politikai kifejezésformák és eszközök a témái D. Gregory könyvének. A *Regional Transformation and Industrial Revolution* című kötet a yorkshire-i West Riding gyapjúiparát vizsgálja a 18. és 19. században. A termelés fejlődését — a háziipari termeléstől a fejlettebb kapitalista gyáripari rendszerig — nemcsak az erőforrások földrajzi eloszlása, hanem a munkafolyamatok átalakulása, illetve a szervezet szemszögéből is vizsgálja (és figyelembe veszi a regionális és országos szintű munkástiltakozásokat, melyek tükrözik a termelés társadalmi viszonyaiban, a politikában és kultúrában bekövetkező változásokat) (Gregory 1982).

A jobb, 19. századdal foglalkozó regionális tanulmányoknak minden bizonnyal alapvető elemként kell magukba foglalni a lépték mint tényező felismerését, a munkaerőt és az anyagi erőforrásokat, az osztálystruktúrát és a régió viszonyait, s ezek kölcsönhatását a bonyolult nemzeti politikai és kulturális kifejeződésmóddal. Számos ilyen tanulmány szintézise természetesen nem elkülönült regionális egységek tiszta térképét eredményezné. Jellegében inkább lőschi lenne, mint christalleri, mely arra szolgálna, hogy impresszionista módon jelezze a 19. századi regionalitás és regionális tudat rendkívül összetett, tarkabarka térbeli formáit.

A regionális regény

A 19. században a regionális jelleg és tudat iránti növekvő érdeklődés egyik tünete a „regionális” regények megjelenése. A regionális regény Phyllis Bentley szerint: „olyan regény, mely a nemzet egy sajátos részére, egy különös régióra koncentrál, a régió életét oly módon írja

le, hogy az olvasó tudatában legyen a régió egyedi jellemzőinek, azoknak, melyek megkülönböztetik a többitől ...” (Bentley 1941, 7.). A regionális regény virágkora szerinte az 1840—1940 közötti időszak. Az ilyen regényekben a földrajzi vizsgálatok szempontjából adódó lehetőségeket Gilbert ismerte fel és írta le *A régió eszméje* című esszéjének rendkívül innovatív részében. Ebben hangsúlyozta, hogy „az angol regionális regények szerzői olyan érdemeket mutatnak fel, melyeket a geográfusok is elismerhetnek és megírigyelhetnek. A regény sokkal pontosabban írta le az angol tájat, mint bármely más művészet. Sok regény híven mutatja be az életet és a munkát a föld egy meghatározott darabján. A valóság tisztán jelenik meg, nem tűnik el a modern földrajzi zsargon sötét homályában” (Gilbert 1960, 157—175.).

A regionális regény történeti régiók létezésének bizonyítékaként való felhasználására — Darbynak Thomas Hardy Wessex című regényét alapul vevő történeti földrajzi munkája nyújt példát (Darby 1948, 426—443.). Darby, Gilberthez hasonlóan hasznos és meglehetősen megbízható földrajzi bizonyítéknak tekinti a regionális regényt, mely a helyre vonatkozó leírási technikák széles skáláját talán nagyobb érzékenységgel közvetíti, mint egy térkép.

A regionális regények fenntartás nélküli bizonyítékként való felhasználásában Freeman óvatosságra int. Az iparosodó Anglia regionális földrajzát vizsgálva óv attól, hogy a regionális regény által nyújtott életképet tekintsük egyedül létjogosultnak: „mivel ezek a jellegzetes kultúrák reagálásai az őket erős nyomás alatt tartó nemzeti kohéziós erőkre. Hardy Wessex-i regényei a tájképet tükrözik, míg mások (pl. Arnold Bennet regényei) sokkal inkább a regionális kultúrák erősödésére adnak magyarázatot — mivel a regionális differenciálódás fennmaradó erőiből merítik forrásukat” (Freeman 1984).

Draper szerint a regionalizmus irodalmi értelemben a 18. század végén kezdődik — az iparosítás, a tágabb gazdaság és közlekedés kiváltotta változásokra adott tudatos reakció. Nemcsak az eltűnőben lévő feletti sajnálkozást jelenti, hanem a regionális és helyi kultúra összetettségének felismerését is, s azt, hogy bizonyos megőrzésre szükség van. A regionális értékeknek ez a fajta megerősítése jellemzi szerinte Wordsworth hetedik könyvét, a *Preludes*-t. Ez tükröződik Scott munkáiban és folytatódik Gaskell asszony munkásságában, a Brontë nővéreknél és George Eliotnál, s éri el csúcspontját Thomas Hardy regényeiben (és verseiben). Bár a 19. század folyamán a „centrum prosperált és vált egyre hatalmasabbá, ezek az írók ellenálltak a nyomásnak, és segítettek abban, hogy megerősítsék olvasóikban a regionális vidéki ellensúly gondolatát a homogenizálással szemben”. Hardy annyiban megy túl Wordsworthon, hogy „nemcsak megvédi a vidéki értékeket, hanem földrajzi, térképezett regionalizmust teremt, s ilyesmi alig létezik Wordsworth munkájában” (Draper 1989, 3—4.).

A regionális regény fejlődésének kronológiáját Lucine Leclaire alkotta meg (Leclaire 1954). A regionális regény első korszaka 1830—1870 közé tehető. Ekkor a „nemzeti és regionális szokások regénye” dominál. A második szakaszban a regény helyhez kötötté válik és „olyan írók ... megjelenését figyelhetjük meg, akik az ország bizonyos részére koncentráltak, melyhez születési hely, hosszabb tartózkodás, vagy családi hagyományok alapján kötődtek. Azt kell mondanunk, az adott vidék azért érdekelte őket annyira, mert történeteiknek, mindenekelőtt «érzelmi leg», ez biztosította a legjobb környezetet” (Leclaire é. n. 51.). Ebbe a csoportba sorolhatók a Brontë nővérek, Gaskell asszony, Charles Kingsley és George Eliot. Leclaire szerint a harmadik fázis (1870 után) „az igazi regionális regény” korszaka. Ez utóbbi fázist a szerző három alcsoportra osztja. Minket itt azonban csak kettő érdekel: „a festői regionalizmus”

(1870—95), Thomas Hardy és Richard Jefferies regényeit és a „szentimentális regionalizmust” (1890—1914) sorolva ide. Ide sorolhatók James Barrie, Arthus Quiller-Couch, Joseph Fletcher és mások.

Gilmour, a „regionálisról” és „vidékiról” a viktoriánus kori irodalomban folytatott vitát áttekintve, elfogadja ezeket a tág korszakhatárokat. Hangsúlyozza a George Eliot és Thomas Hardy regényei közötti különbségeket. Ezt illusztrálva a *The Woodlanders* nyitó fejezetére utal: „Hardy-nak a hangsúlyt illető bizonytalansága a vidék problémáját tükrözi a későviktoriánus kultúrán belül: a vidékinek a nemzetitől való elválását. Ez viszont a középviktoriánus regionális regényírás olyan nagy alakjaira mint George Eliot, a Brontë nővérek és Elizabeth Gaskell, egyáltalán nem jellemző” (Gilmour 1989, 54—56.).

Ahhoz azonban, hogy a 19. század vége s az azt követő kor regionális identitását a regény meghatározott típusa segítségével vizsgáljuk, a felsorolásnál, helymegállapításnál, tipizálásnál és a szelektív idézésnél sokkal többre van szükség. Raymond Williams a *Régió és osztály a regényben* című rövid, ám igen érdekes esszéjében felveti, hogy az adott régió megkülönböztető jellegére vonatkozó kérdésekre adható válaszokban ideológiai tartalom rejlik (Williams 1982, 59—68.). Három különböző perspektívát vázol fel. Először is néhány hely, régió lokális vagy vidéki karakterek, míg bizonyos más helyek nem azok” (Williams 1982, 59.). Mindez annak következménye, hogy a 19. század végétől erősödött a közigazgatás nemzeti szintű centralizációja, a területek és régiók korlátozottabb hatáskört kaptak, vagyis a helyi területek alárendeltté váltak. Ehhez a nyilvánvaló közigazgatási diszkriminációhoz a kulturális diszkrimináció érzése is társult, azt az ideológiai elképzelést tükrözve, hogy „bizonyos szerencsés régiókban az életet, az embereket lényegében szokásosnak, sőt talán szabályosnak tekintik, míg más régiókban az élet és az emberek, bármennyire érdekesek, szeretetre méltók, mégis provinciálisak” (Williams 1982, 6.). A kulturális keretet ehhez a 18. század végén megjelenő nagyvárosi és vidéki politika és kultúra felemelkedése adta, illetve e kettősség 19. századi erősödése. Williams hívja fel a figyelmet arra az érdekes jelenségre, hogy a London környéki countykről és Londonról szóló regényeket általában nem tekintik regionálisnak, szemben a „távolabbiakról” szólókkal.

Másrészt „bizonyos regények abban az értelemben regionálisak, hogy főként vagy kizárólag a helyekről és az itteni életről nyújthatnak információt, mintsem az általános életformáról”, erőteljesen hangsúlyozva, hogy az élet az ilyen régiókban az utópikus, lényegében rurális múlt romlatlan relikviája, kevés kapcsolata lévén az urbanizáció és iparosodás „külső” világával (Williams 1982, 59.). Az ilyen vélemények paradox változata, mint ezt Williams felveti, az, hogy Hardy — akit lényegében regionális regényírónak tartanak — sokkal több ennél. Általánosságban fogalmazva, hogy a műfaj, amelyben a „regionalizmus” problémáját tisztázni és megérteni lehet, elválaszthatatlanul Hardyhoz kötődik. Néhány nagyvárosi idióta még mindig azt hiszi, hogy Hardy regionális regényíró, mert ő London és a környező megyék helyett Wessexről — erről a különös és sajátos helyről — írt. Mélyebben vizsgálva, Hardy munkásságán belül vannak regények, melyek a regionalizmust a maga bezárt értelmében tükrözik, így az *Under the Granwood Tree* sőt a *Far From Madding Crowd* is. Ugyanakkor a *The Woodlanders* és a *Tess of the d'Urbervilles*, bár mélyebben kötődnek a régióhoz, mégsem tekinthetők bármely korlátozott értelemben sem „regionálisnak”. Ami bennük történik — a két egymással összekapcsolt absztrakciós szinten belsőleg és a felszínen — nagyon széles körű és összetett, a viszonyok teljesen kitágított, átfogó jelentését öleli fel” (Williams 1982, 60—61.).

Harmadik mozzanatként a regionális regényekben megjelenített társadalmi élet sajátosságának keretével kell foglalkozni, adott hely vagy régió életmódjára koncentrálni. A regionális regények a dolgokat belülről, a régió lakosainak szemszögéből írják le, ellentétben az ipari munkásságról szóló első regényekkel — ezeket az 1840-es évektől „látogatók” és „szimpatizáló megfigyelők” írták. A korszak regényformája nem tette lehetővé a munkásszármasztó írók bekapcsolódását, így ők pamflettekkel, életrajzokkal és népies, tájszólásban írt költeményekkel próbálkoztak (Williams 1982, 59—68.). Később, a 19. század végén, 20. század elején másfajta tendenciák érvényesültek a regionális irodalomban. Úgy tűnik például, hogy a regionális, s főként a rurális irodalomban határozott tendencia érvényesült a nagyvárosi burzsoá angolság koncepciójának átvételére. Mindez W. E. Hudson, Edward Thomas és George Sturt munkáiban tükröződik. Ez az angolság — mint ezt Howkins megfogalmazta — „a déli országrész sajátos társadalmi átalakulásához” kapcsolódik, és így „olyan emberek írásai adtak politikai arculatot ennek az angolságnak mint Sturt és Hudson”, „hangsúlyozva a folyamatosság, a közösség és harmónia, és mindenekelőtt az osztálynéküliség sajátos formájának gondolatát” (Howkins 1986, 74—75.). A „déli országrésznek” ez az imidzse beépült a nemzeti ideológiába, egyébként a zene és művészet által létrehozott hasonló imidzsekkel együtt.

Számos szerző utalt a 19. századi közlekedés könnyebbé válásának hatására — főleg a vasútról van szó — mint a viktoriánus kor regényíróinál a regionális tudatot erősítő tevékenységük katalizátorára. Keith, George Eliot *Adam Bede* című művét például az effajta regionális tudat érzékelésének jeleként értelmezi, „mely oly fontos és mégis mellőzött volt a viktoriánus korszakban. A kommunikáció fejlődése, az utak tökéletesítése, a vasutak létesítése «kinyitotta» és összehasonlíthatóvá tette a vidéket. A viktoriánus korban élők — úgy mondhatnánk — megtanulták, hogy ne általában a vidéket ismerjék meg, hanem a különböző tájak természeti jellemzőit, történetét, szokásait, tájszólását és életmódját. A viktoriánus írók — legyen szó költészetről, regényről vagy elbeszélő prózáról — fontos szerepet játszottak ebben az ébredésben” (Keith 1981, 139.).

A viktoriánus regény nemcsak a régiók és regionalizmus sajátos tényeire és érzékelésére nyújt bizonyítékot, hanem (s ez éppoly fontos) a nagyváros és a vidéki régiók közötti kapcsolatok változását is tükrözi. Viszont függővé vált a kormányzat fokozódó centralizálásától és gazdasági viszonyok nemzetköziesedésétől. A változásoknak ezen aspektusával Hardy — mint azt Keith megállapította — teljesen tisztában volt, jelezve, hogy neki személyesen is fontos volt „a nemzeti nem regionális kényszerek hatása a helyi regionális életre, s ez vált történeteinek központi elemévé” (Keith 1988, 86.).

Összefoglalás

Egyrészt határozott igény van a regionális tudat múltbeli formáinak feltárására, másrészt a múlt elemzésére és értelmezésére létre kell hoznunk jelenkori összehasonlító módszereinket. Az első esetben arra törekszünk, hogy feltárjuk és értelmezzük azoknak a gondolatait és helyértékelését, akiknek gondolataiban és írásaiban regionális érdeklődést fedezhetünk fel. A második, s talán sokkal fontosabb esetben meg kell próbálnunk a megfelelő elméletbázisok alapján

de novo megalkotni a régiókat és regionális rendszereket, olyan kritériumokat alkalmazva mint a nyelv, vallás, osztály, népi kultúra és politika, társadalmi folyamatok kölcsönhatásai helyi, nemzeti és nemzetközi szinten; figyelembe véve olyan erőforrásokat is, mint a föld, ipari nyersanyagok és szállítási rendszerek. A múlt regionális földrajzának megalkotását nem korlátozhatja a regionalizáció kész sémáinak hiánya. A geográfus és a történész számára az igazi kihívások azok az új elképzelések, melyek segítségével a múlt térbeli formái jobban megérthetők.

1990 májusában Oxfordban az *Are British Regions neglected* címen rendezett konferencián elhangzott előadás kibővített változata.

Fordította: Timár Lajos

Irodalom

- Baker, A. R. H. — Gregory, D. (1984) Some terrae incognitae in historical geography, In: Baker, A. R. H. — Gregory, D. (szerk.) *Explorations in Historical Geography*, Cambridge.
- Bentley, P. (1941) *The English Regional Novel*, London.
- Darby, H. C. (1948) The Regional Geography of Thomas Hardy's Wessex, *Geographical Review*.
- Darby, H. C. (1971) *The Domesday Geography of Eastern England*, Cambridge.
- Dellheim, C. (1987) Imagining England: Victorian Views of the North! *Northern History*, XXII.
- Dodgshon, R. (1987) *The European Past: Social Evolution and Spatial Order*, London.
- Draper, R. P. (1989) (szerk.) *The Literature of Region and Nation*, London.
- Everitt, A. (1979) Country, County and Town: Patterns of Regional Evolution in England, *Transactions of the Royal Historical Society*, 29.
- Giddens, A. (1981) *A Contemporary Critique of Historical Materialism*. Vol. 1., London.
- Giddens, A. (1985) Time, Space and Regionalization, In: Gregory, D. and Urry, J. (szerk.) *Social Relations and Spatial Relations*, London.
- Gilbert, A. (1988) The New Regional Geography, *Progress in Human Geography*, 12, 2.
- Gregory, D. (1988) The Production of Regions in England's Industrial Revolution, *Journal of Historical Geography*, 14, 1.
- Howkins, A. (1986) The Discovery of Rural England, In: Colls, R. — Dodd, P. (szerk.) *Englishness, Politics and Culture 1880—1820*, London.
- Jonas, A. () *A New Geography*.
- Joyce, P. (1980) *Work, Society and Politics. The Culture of the Factory in Later Victorian England*, Brighton.
- Keith, W. J. (1981) The Land in Victorian Literature, In: Mingay, G. E. (szerk.) *The Victorian Countryside*, Vol. 1., London.
- Kerridge, E. (1973) *The Farmers of Old England*, London.
- Langton, J. (1988) The Production of Regions in England's Industrial Revolution: a Response, *Journal of Historical Geography*, 14, 1.
- Langton, J. — Morris, R. J. (1988) (szerk.) *Atlas of Industrializing Britain*, London.
- Leclaire, L. (1976) *A General Analytical Bibliography of Regional Novelists of the British Isles*.
- Lucas, J. (1981) *The Idea of the Provincial. Inaugural Lecture*. Loughborough University.
- Marshall, J. D. (1985) Why Study Regions? (1) *The Journal of Regional and Local Studies*, 5., 1.
- Marshall, J. D. (1986) Why Study Regions? (2) *The Journal of Regional and Local Studies*, 6., 1.
- Morgan, F. W. (1939) Three Aspects of Regional Consciousness, *Sociological Review*, 31.
- Smith, D. (1982) *Conflict and Compromise. Class Formation in English Society 1830—1914*, London.
- Williams, R. (1982) Region and Class in the Novel, In: Jefferson, D. — Martin, G. (szerk.) *The Uses of Fiction*, London.